

şılmaktadır. Bunların hepsinde rûznâm-çe ve avârece adını taşıyan defterlerin tanımı örnekleriyle yapılmakta, kanun, tevcihat ve câmiu'l-hesâb adlı defterlerin tavsifine ise bazı el kitaplarında rastlanmaktadır.

Malî teşkilâtı başlangıçta İlhanlı tesirinde gelişen Osmanlı Devleti'nde de sistemli bir şekilde defter tutma usulü mevcuttu. Nitekim daha ilk dönemlerden beri defter tutulduğu ve bunların muhafaza edildiği anlaşılmaktadır (*Kânunnâme*, Âtuf Efendi Ktp., nr. 1734, vr. 12^a). Buna bağlı olarak Osmanlı Arşivi'nde XIV. yüzyıl başlarından itibaren defterlere rastlanmaktadır. Meselâ arazi tahrirlerine ait bugüne ulaşabilen en eski defter 835 (1432) tarihini taşıyor ve XVI. yüzyılda "mufasssal", "icmal" ve "timar rûznâmçe" olmak üzere sayıları binleri geçer. Ayrıca XVI. yüzyılda Divân-ı Hümayun kalemlerine ait mühimme, ruûs, tahvil; defterdarlığa ait muhasebe, mukâtaa, rûznâmçe, tamirat, keşif ve ahkâm; askerî teşkilâta ait mevâcib; vakıflara ait vakıf rûznâmçe defterleri ve benzerleriyle XVII. yüzyıldan sonra görülen şikâyet defterleri, devletin sınırlarının ve teşkilâtının zamanla büyümesi sonucu, bazıları evvelen mevcut, bir kısmı ihtiyaçtan doğan ve sayıları sadece Osmanlı Arşivi'nde yaklaşık 300.000'e ulaşan defter türlerini oluştururlar. Bunların dışında kazalarda kadılarca tutulan mahkeme kayıtları, merkezden gönderilen emirler ve mahallî kararların yazıldığı kadı sicilleri de önemli miktarlara ulaşmaktadır.

İslâm dünyasında muhtelif tarihlerde kurulan devletlerde, başka birçok müessesede de görüldüğü gibi defter türleri veya bunlara ilişkin tabirler arasında büyük benzerlikler vardır. Defterlerin bazan ismi -rûznâmçe gibi- aynen muhafaza edilir, kanun ve tahrir defteri örneklerinde olduğu üzere bazan da ismi değiştirilirdi. Tahrir defterlerinin başında vilâyet veya livâ kanunnâmelerinin bulunması da dikkat çekicidir. Ayrıca bu defterlerde ilk defterlere atıf yapılırken "defter-i köhne", daha sonrakiler için "defter-i atık", son defter için de "defter-i cedîd" tabirleri kullanılmıştır. Bu benzerlikler aynı kültür temeline dayanmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hârizmî, *Mefâthü'l-ʿulûm*, Kahire 1342 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), s. 37-39; İbnü's-Sayrafi, *Kânûnu divânî'r-resâ'il* (nşr. Ali Behcet), Kahire 1905, s. 137-141; İbn Bîbî,

el-Evâmîrü'l-ʿalâ'iyye, s. 147, 428; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Z. Kadirî Ugan), İstanbul 1968, I, 618-622; Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'şâ*, I, 133-135; Abdullah b. Muhammed el-Mâzen-derânî, *Risâle-i Felekiyye* (nşr. W. Hinz), Wiesbaden 1952, s. 80-184; Felek Alâ-yı Tebrîzî, *Kânûnû's-sa'ade* (nşr. Mirkamal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfaden des Falak 'Alâ-ye Tabrizî* içinde), Göttingen 1973, vr. 11^{a-b}; a.mlf., *Sa'âdetnâme* (nşr. Mirkamal Nabipour, a.e. içinde), vr. 62^b-63^a; *Risâle-i Şâhihiyye* (E. Hüseyin Cihanbeglü, *Târîḥ-i İctimâi-yi Devre-i Moğol* içinde), İsfahan 1336/1958, s. 192-194; *Kânunnâme*, Âtuf Efendi Ktp., nr. 1734, vr. 12^a; *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (nşr. Halil İnalıcık), Ankara 1954; *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden vom Jahre 1675* (ed. H. G. Majer), Wien 1984, s. 13-23; Muhammed b. Hindüşah en-Nahcivânî, *Düstârü'l-kâtib ft ta'gini'l-merâtib* (nşr. Abdülkerim Ali-zâde), Moskova 1976, II, 430-431; N. Fries, *Das Heerwesen der Araber zur Zeit der Omajjaden*, 1921, bk. Fihrist; W. Björkman, *Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im Islamischen Ägypten*, Hamburg 1936, tür.yer.; Osman Ergin, *Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 700-705; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 117, 216, 242; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; L. Fekete, *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, s. 75-110; Mithat Sertoğlu, *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Ankara 1956; N. Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, Chicago 1957, I, 21-24; Osman Turan, *Türkîye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 34; Nejat Göyünc, *Das sogenannte Çame'ü'l-Hesab des 'Emâd as-Sarâvî. Ein Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens von ca. 1340* (doktora tezi, 1962), Göttingen Philosophische Fakultät, s. 129-168; a.mlf., "İmâd es-Serâvî ve Eseri", *TD*, XX (1965), s. 73-86; a.mlf., "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", *Osm.Ar.*, X (1990), s. 1-37; Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1979; Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul 1988, s. 95-112; Halil Sahillioğlu, "Rûznâmçe", a.e., s. 113-139; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (nşr. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1992, s. 37-297; W. Hinz, "Ein orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", *WO*, sy. 4 (1949), s. 313-340; "Das rechnungswesen orientalischer Reichfinanzämter im Mittelalter", *Isl.*, XXIX (1949), s. 1-29, 115-141; W. Hoenarbach, "Zur Heeresverwaltung der Abbasiden", a.e., XXIX (1949), s. 263 vd.; A. Grohmann, "New Discoveries in Arabic Papyri An Arabic Tax-Account Book", *BIE*, XXXII (1951), s. 159-170; Halil İnalıcık, "The Ruznamce Registers of the Kadhasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Müftülük Archives", *Turcica*, XX, Paris 1988, s. 251-269; L. T. Darling, "Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History", *TSAB*, XIV/1 (1989), s. 13-33; Feridun M. Emecen, "Sefere Göttürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 241-268; B. Lewis, "Daftar", *EI²* (İng.), II, 77-81.

NEJAT GÖYÜNC

DEFTER-i DERVİŞÂN

(دفتر درویشان)

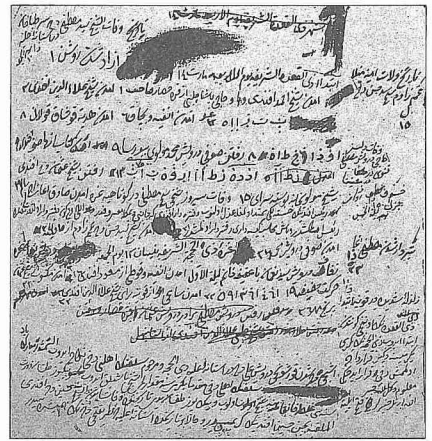
XIX. yüzyılın başlarından son şeyhine kadar

Yenikapı Mevlevihânesi şeyhleri tarafından tutulan tarihi ve biyografik notları ihtiva eden eser.

Yenikapı Mevlevihânesi merkez olmak üzere dönemin tarihî, tasavvufî, siyasî ve içtimâî olaylarına dair çeşitli kayıtları ihtiva eder. Adı geçen mevlevihânenin şeyhlerinden Ali Nutkî Dede (ö. 1804) tarafından yazılmaya başlanmış, onun ölümünden sonra kardeşi Abdülbâkî Nâsır Dede (ö. 1821) tarafından devam ettirilmiştir. *Defter-i Dervîşân*'ın, 67-83. varakları eksik, bazı varakları boş bırakılmış doksan dört varaktan meydana gelen birinci bölümü Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nâfiz Paşa, nr. 1194). İlk varağındaki Ali Nutkî Dede'nin notundan, 21 Zilhicce 1213 (26 Mayıs 1799) tarihinde yazılmaya başlandığı anlaşılan eserin aynı varağında Abdülbâkî Nâsır Dede'nin 16 Cemâziyelâhîr 1219 (22 Eylül 1804) tarihli vakıf kaydı mevcuttur.

Birinci bölümün ilk yirmi iki varağı, Ali Nutkî Dede'nin meşihatından (1775) vefatına kadar geçen süre içinde tuttuğu notları ihtiva eder. Bu kısımda kendisine intisap eden dervişlerin adları, meslekleri, dergâha geliş ve çile çıkardıktan sonra hücreye çıkış tarihleri, aralarında kardeşleri Abdülbâkî Nâsır ve Abdürrahim Künhî Dede ile Hammâmîzâde İsmâil dede'nin de bulunduğu der-

Defter-i Dervîşân adlı eserin I. cildindeki Ali Nutkî Dede hattıyla yazılan kısımdan bir sayfa (Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1194, vr. 17^a)

vişlerin semâ meşkinden sonra mukabeleye giriş tarihleri, arakiyye giyenlerin adları ve arakiyye giyiş tarihleri, Yenikapı ve Galata mevlevihâneleri, İstanbul'da meydana gelen çeşitli olaylar, bazı Mevlevî şeyhlerinin ölüm tarihleriyle ilgili notlar bulunmaktadır.

Abdülbâki Nâsır Dede'nin tuttuğu notları ihtiva eden kısımda (22^b-94^b) 1804-1808 yılları arasında vefat eden Yenikapı, Kasımpaşa, Üsküdar, Kütahya, Karahisar, Tavşanlı mevlevihânelerine mensup bazı derviş ve şeyhler hakkında kısa biyografik bilgiler, Ali Nutkî Dede ile ilgili notlar, 1804-1813 yılları arasında dergâha gelen, semâ meşkettikten sonra mukabeleye giren, çilesini tamamlayıp hücreye çıkan, arakiyye ve sikke giyen dervişlere dair kayıtlar, diğer tarih katlara mensup bazı şeyhlerin vefat tarihleri, Yenikapı Mevlevihânesi ve Abdülbâki Nâsır Dede ailesiyle ilgili bilgiler mevcuttur. Eserin sonunda neydeki perdeleri gösteren bir şekil, ayrıca Ali Nutkî Dede tarafından yazılan bazı ilâç terkipleri ve lugazlar bulunmaktadır.

Defter-i Dervîşân'ın Abdülbâki Nâsır Dede, Receb Hüseyin Hüsnü Dede, Abdürrahim Kühî Dede, Osman Selâhaddin Dede, Mehmed Celâleddin Dede ve Abdülbâki Dede'nin (Baykara) meşihatları döneminde tuttukları notları ihtiva eden ikinci bölümü, Yenikapı Mevlevihânesi'nin son şeyhi Abdülbaki Baykara'dan oğlu Rusûhî Baykara'ya intikal etmiştir. Bugün Rusûhî Baykara'nın oğlu Baki Baykara'da bulunan eserin fotokopisi Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 18.112). Bazı boş ve koparılmış varakların bulunduğu bu bölümün büyük kısmı Abdülbâki Nâsır Dede tarafından kaleme alınmış, devamı yukarıda adı geçen Yenikapı Mevlevihânesi şeyhleri tarafından yazılmıştır.

Abdülbâki Nâsır Dede, eseri 23 Rebî-ülâhîr 1231 (23 Mart 1816) tarihinde hankahtan dışarı çıkarılmamak şartıyla vakfettiğini kaydettikten sonra muhtevâsını bir sel felâketi üzerine tahrip olan nüshalardan nakledildiğini söyler (vr. 1^a). 1^a, 5^b-6^a, 9^b, 12^b, 20^b-65^b numaralı varaklarda yer alan Abdülbâki Nâsır Dede'ye ait notlar, 1813-1820 yılları arasında sikke ve arakiyye giyen ve çileye giren müridlerin adları, dergâha geliş tarihleriyle aile mensuplarının ve diğer bazı Mevlevî şeyhlerinin çocuklarının doğum, arakiyye, sikke giyme ve evlenmeleriyle ilgili bilgileri ihtiva eder. Daha son-

ra mevlevihânenin vakfiyesi ve tevliyetine dair bilgiler, 1814-1820 yıllarında hankaha türbedar, neyzenbaşı, imam, müezzin, semâzenbaşı, aşçıbaşı, sebilci gibi görevlere tayin edilenler, 1813-1817 yılları arasında bazı Mevleviyye, Nakşibendiyye, Rifâiyye, Sünbûliyye, Şâzeliyye, Sa'diyye, Şâbâniyye, Celvetiyye, Uşşâkiyye şeyhlerinin meşihat ve vefat tarihleriyle bunların kısa biyografileri, bazı neyzenbaşı, şehzade, sultan ve şeyhülislamların vefat tarihleri ile birkaç caminin yapılına dair bilgiler, İstanbul'da meydana gelen tabii âfetler ve bazı önemli olaylar, Yenikapı Mevlevihânesi'nin 1816-1817 yıllarındaki tamirâtı ile ilgili kayıtlar ve kısa tarihçesi, Konya'daki Mevlânâ Dergâhı'nın 1817 yılında sona eren tamirâtı ile ilgili bilgiler yer alır.

Abdülbâki Nâsır Dede'den sonra dergâha şeyh olan oğlu Receb Hüseyin Hüsnü Dede'nin (ö. 1830) tuttuğu notlar 66^a-69^b, 82^b, 87^b, 93^{a-b} numaralı varaklarda dağınık olarak bulunmaktadır.

Bu bölümde, Receb Hüseyin Hüsnü Dede'nin vefatı üzerine dergâhta bir müddet şeyhlik yapan amcası Abdürrahim Kühî Dede'ye (ö. 1831) ait sadece bir sayfalık (3^a) not vardır. Abdülbâki Nâsır Dede'nin diğer oğlu Şeyh Osman Selâhaddin Dede'nin (ö. 1887) tuttuğu notlar, eserin 1^b, 3^a-5^a, 6^b, 13^b, 17^b varak-

larında yer almaktadır. 79^b'de Osman Selâhaddin Dede'nin oğlu Şeyh Mehmed Celâleddin Dede'nin (ö. 1908) meşihatı döneminde çileye giren dervişler bir liste halinde tesbit edilmiştir. Eserin sonlarında, mevlevihânenin son şeyhi Abdülbaki Dede'nin (ö. 1935) ailesine dair bazı bilgileri ihtiva eden notları ile kendisinin yazdığı iki tarih manzumesi yer almaktadır.

Yenikapı Mevlevihânesi'nin tarihiyle ilgili bilgilerin yanı sıra bu dönemlerde yaşayan ünlü mutasavvîf, devlet adamı ve sanatkârlara dair biyografik bilgilere yer veren, bazı siyasî ve tarihî olayları ayrıntılarıyla anlatan eser, XIX. yüzyıl Osmanlı kültür, edebiyat ve tasavvuf tarihi açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Defter-i Dervîşân (Birinci Bölüm), Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1194; a.e. (İkinci Bölüm), İSAM Ktp., nr. 18.112; Ergun, *Antoloji*, II, 413, 498-499, 512, 787; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983, tür.yer.

NURİ ÖZCAN

DEFTER EMİNİ

Osmanlılar'da
Defterhâne'nin âmirine
verilen isim.

Osmanlılar'da arazi kayıtlarını ihtiva eden defterlerin saklandığı ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı Defterhâne'nin âmiri olup kaynaklarda kendisi "emîn-i defter-i dergâh-ı âlî", "emîn-i defter-i hâkânî", "emîn-i defâtir", "Defterhâne emini", bulunduğu makamın adı "Defterhâne emaneti", "Defterhâne-i hâkânî emâneti", "Defterhâne-i Âmire emaneti" ve "defter emaneti" şeklinde geçer.

Defter eminliğinin ne zaman ihdas edildiği tam olarak bilinmemektedir. Abdurrahman Vefik, kaynak göstermeden Osmanlı Devleti'nde ilk memuriyetlerden biri olduğunu ve Orhan Bey zamanında kurulduğunu belirtmektedir (*Tekâlif Kavâidi*, I, 177). Fakat bu husus kuruluş devri kaynaklarında yer almamaktadır. Osmanlı devlet teşkilâtının tesisinde büyük tesirleri bulunan İlhanlı Devleti'nde "defterdâr-ı memâlik" adıyla defter eminine benzer bir memuriyetin mevcut olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 215-216). Osmanlı Devleti'nde başlangıçta bu vazife muhtemelen nişancının uhdesinde iken zamanla nişancının işle-

Defter-i Dervîşân adlı eserin II. cildindeki Abdülbâki Nâsır Dede hattıyla yazılan kısımdan bir sayfa (Abdülbaki Baykara özel kitaplığı, vr. 47^b)

